

37(082).
1124

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Випуск XXXIII

МУЗИЧНО-ОБРАЗНИЙ ЗМІСТ ХОРОВИХ ЦИКЛІВ Б.М. ФІЛЬЦ (ДО 70-РІЧЧЯ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПОЗИТОРКИ)

Одним з дивовижних та яскравих відкриттів сучасної музичної культури є творча діяльність талановитого українського композитора Богдани Фільц, музична спадщина якої вже довгі роки продовжує славні традиції провідних композиторів України – М.Лисенка, С.Людкевича, Л.Ревуцького, М.Колесси та інших.

Богдана Михайлівна Фільц – член Національної Спілки композиторів України, Заслужений діяч мистецтв України, лауреат Державної премії ім. М.В.Лисенка, стипендіат Фонду інтелектуальної співпраці «Україна – XXI століття», лауреат Всеукраїнського конкурсу композиторів «Духовні псалми».

Її композиції добре відомі, користуються великою популярністю і постійно звучать у музичному просторі України та країн близького й далекого зарубіжжя – в Австралії, Болгарії, Естонії, Латвії, Німеччині, Польщі, Росії, Франції, США. Їх записано на платівках, компакт-дисках, аудіокасетах не тільки у фонді Національної Держтеле-радіокомпанії України, а й в музичних студіях далекої Канади. Вони виконуються на найбільш престижних міжнародних музичних святах – форумах і фестивалях, конкурсах і концертах – славнозвісними музикантами і молодими виконавцями.

Творча діяльність Б.М.Фільц значно розкрилася в останній чверті минулого сторіччя, коли розпочався активний процес національного відродження мистецтва України. Продовжуючи кращі традиції провідних українських композиторів, музична спадщина Б.Фільц посідає значне місце в загальному доробку композиторів України. Велику роль в цьому відіграє національний характер музики, який виявляється в усьому комплексі виражальних засобів музичної мови композиторки. Можна сказати, національний менталітет її музики надає музичним творам Б.Фільц неповторного і самобутнього характеру. Особлива щирість емоційного вислову, яскрава образність хорових та інструментальних творів ставить їх у ряд високомистецьких композицій європейського рівня.

Головною темою чисельних творів Б.М.Фільц є оспівування вічних людських цінностей: Краси і Добра, Людини і Природи – у їх різноманітних співвідношеннях та виявленнях.

Народилась Богдана Михайлівна Фільц 14 жовтня 1932 року в чарівному містечку Прикарпаття Яворові Львівської області. Її батько, Михайло Іванович Фільц, був усебічно освіченою людиною. Після закінчення юридичного факультету Львівського університету працював доктором права.

Професійні обов'язки в адвокатській канцелярії М.І.Фільц поєднував з активною громадською діяльністю в осередку Українського педагогічного товариства «Просвіта», повітової спілки «Кооператор» та товариства «Сокіл». Михайло Іванович ретельно допомагав вирішувати повсякденні питання освітян та промисловців, одстоюючи їх інтереси та права. М.Фільц був засновником філії Вищого музичного інституту ім. М.В.Лисенка, музичного товариства ім. М.В.Лисенка, відповідальним редактором повітового часопису «Українське слово».

Мати Богдани Михайлівни, Ярослава Романівна (дівоче прізвище Рудницька), одержала освіту теж у Львівському університеті. Їй пощастило вчитися у видатних істориків і вчених – М.Грушевського, К.Студинського, С.Томашівського. Ярослава Романівна володіла декількома іноземними мовами (в тому числі грецькою та латинською), цікавилась проблемами формування та розвитку культурології, музичного мистецтва. В

університеті вона відвідувала лекції з історії та теорії музики у відомого польського музиканта А.Хибінського.

Маючи добру музичну підготовку, вона викладала гру на фортепіано, теорію музики у Яворівській філії Вищого музичного інституту ім. М.В.Лисенка, яку заснувала разом зі своїм чоловіком.

Таким чином, дитячі роки Б.Фільц проходили в злагожденій, працьовитій, духовно піднесеній атмосфері родини Фільців. У домі адвоката і його друзів часто зустрічалися приїжджі артисти, письменники, музиканти (Соломія Крушельницька, С.П.Людкевич), які відкривали маленькій дівчинці вікно у привабливий світ великого мистецтва.

Та щасливі дитячі роки Богдани Фільц були недовгими. Наступив 1939 рік... Під час переслідування української інтелігенції Михайло Іванович був заарештований, дружина з дочками вислана до Казахстану. Роки Великої Вітчизняної війни принесли сім'ї Фільц горе, руйнування, злидні. Не витримавши лихої долі, на засланні померла Ярослава Романівна. Діти перебували як могли. Тільки у 1945 році Богдана з сестрами повернулася на Україну.

У Львові дівчина знову опинилася у висококультурному інтелігентському середовищі. Певний час вона жила у своїй тітки Ганни Рудницької, яка дала їй притулок, зіграла своєю любов'ю і уважним ставленням, допомогла повернутися до навчання, знайти свій особистий шлях у житті. Музичну освіту Б.Фільц отримала спочатку у спеціальній музичній школі-десятирічці, а потім у Львівській консерваторії на історико-теоретичному факультеті.

У студентські роки виникають перші композиції Б.Фільц – фортепіанні п'єси, романси, хоріві пісні для дошкільного та молодшого шкільного віку.

Бажання удосконалити свою професійну освіту привело молоду композиторку в аспірантуру при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського АН України (1959 р.). Її науковим керівником став прославлений український композитор та педагог Л.М.Ревуцький. Як пізніше згадує Богдана Михайлівна, для двох творців, С.П.Людкевича та Л.М.Ревуцького «спільним було перш за все почуття громадянського обов'язку перед своїм народом, бажання щоденною працею приносити якомога більше користі рідній культурі, ствердженню ідеалів добра та справедливості» (переклад – В.Б.) [1, 106-107].

У 1962 році була закінчена аспірантура, після чого Б.Фільц залишилася працювати у відділі музикознавства Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського АН України. У 1964 році Б.Фільц успішно захистила кандидатську дисертацію на тему «Методи хорових обробок українських народних пісень в творчості українських радянських композиторів». Відтоді наукові інтереси та композиторська творчість вдало поєднуються у щоденній праці Фільц.

Поряд з її науковими роботами з'являються композиції, в яких арсенал індивідуальних художньо-виражальних засобів музиканта з кожним роком розширюється, приблизивши музичну мову композиторки до високих національних традицій.

Композиторський дар Богдани Фільц найбільш повно проявився в галузі вокально-хорової музики, призначеної для дітей та юнацтва. Її хоріві композиції мають велику популярність і міцно увійшли до програм концертів Великого дитячого хору Держтелерадіокомпанії України, хорових колективів Києва – «Щедрик», «Дударик», «Дзвіночок», «Вогник» та багатьох музичних колективів інших міст країни.

Чим же пояснюється такий великий потяг музикантів до творчості Богдани Фільц? Криється він у глибокоінтимному розумінні композиторкою закономірностей дитячого музичного сприймання, в емоційній відвертості музичного висловлювання, в умінні викласти мелодію, яка йде від серця до серця.

Вокальні цикли Б.Фільц («Від зими до зими», «Весняні сценки», «Осінні сюжети», «Жива криниця» та інші) вражають ліричним натхненням, поетичністю музичних образів, ніжністю та багатством емоційних відтінків. У них оживає чарівний світ дитини, зігрітий

ласкавою материнською любов'ю. З музикою Б.Фільц можна помандрувати в країну дитячих мрій, бабусиних казок, погратися з давно улюбленими дитячими іграшками. Романтична наснаженість музичної тканини, творче засвоєння фольклорних інтонацій (переважно карпатського регіону), своєрідність ритмічної основи музичної мови роблять хорові мініатюри Б.Фільц неповторними музичними малюнками.

Значному успіхові дитячих вокально-хорових творів композиторки сприяло її вимогливе ставлення до поетичної основи музичних композицій. Серед авторів текстів хорових мініатюр музиканта значне місце займають класики української літератури – Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, видатні поети сучасності – М.Рильський, В.Сосюра, Д.Павличко, Л.Костенко та інші.

З особливою прихильністю ставиться композиторка до поетичної лірики Олександра Олеся. Його тонка лірика дивовижно поєднується з точністю її образного вислову. Бажаючи відтворити якомога повніше світ дитини з її першими враженнями від зустрічі з образами Природи – Сонцем, Вітром, Дощем, Снігом – Б.Фільц створює цикл пісень на слова О.Олеся «Від льоду до льоду» (1965 р.) для голосу та фортепіано (присвячений синові Олеся). У 1983 р. цей цикл доповнюється новими хоровими творами і виходить під назвою «Від зими до зими». Розглянемо музично-образний зміст хорових мініатюр циклу.

Хоровий цикл «Від зими до зими» призначений для дітей середнього шкільного віку, складається з 13 пісень, які за своїм змістом розподіляються на зимові, весняні, літні та осінні. Кожна пісня – це художньо завершена мініатюра. Драматургічна особливість циклу прикметна тим, що в кожній хоровій мініатюрі висвічується певна музична та ритмічна інтонація, яка тісно пов'язана з інтерпретацією поетичного образу віршованого твору О.Олеся.

Музичний цикл відкриває хор «Ялинка» – новорічна пісенька-оповідання про зустріч у лісі хлопчика із Зайчиком, який не дозволяє зрубати ялинку. Музична тканина твору розвивається за принципом зіставлення, що досягається ритмічною побудовою мелодичної лінії. У першій частині куплету вона викладена половинними, четвертними, вісімками, завдяки чому відтворюється розповідальний тон героя про його намір поїхати до лісу. У другій частині куплету мелодія розвивається переважно шістнадцятими нотами, що допомагає відтворити квапливий настрій музичного образу. Якщо розглянути метро-ритмічну організацію мелодичної лінії, то одразу привертає увагу вживання композиторкою синкопи в кадансових зворотах. Використання вказаних засобів музичної виразності інтенсифікує загальний рух пісні, який позначений автором темпом «Не дуже швидко», надає всій мініатюрі певної пружної імпульсивності, сприяє утворенню веселого задиркуватого образу маленького Зайченяти.

Друга пісня – «Снігурі» – стає яскравим прикладом тонкої інтерпретації «візуальних», живописних образів віршів О.Олеся. Хор «Снігурі» відрізняється від попередньої п'єси вдалим поєднанням звукозображальності, яка відтворює образ зимової білої ковдри; емоційною наснагою, що пов'язана з утворенням образу веселої зграї птахів. У мініатюрі використовується швидкий темп; фольклорні поспівки вузького діапазону (в межах терції), які так характерні для українських народних пісень зимового періоду – колядок та щедрівок; одноманітний ритмічний малюнок. Чудовою знахідкою авторки є застосування в хорі прийому хорового відлуння (кінець музичної фрази кожного разу повторюється іншими голосами, що утворює особливий звуковий простір і водночас викликає асоціації із зображенням голосистих жарогрудих снігурів).

Хорова партитура пісні складається з трьох голосів і має свого «соліста» – партію сопрано. Загальний рух мелодичної лінії розвивається вісімками, а у п'ятому такті затримується на другій долі такту звучанням довгої половинної ноти з крапкою (знову синкопа) – тривалістю, що продовжує звучати в наступному такті. В середній частині твору на словах «Заспівали, задзвеніли, мов заграли кобзарі», метро-ритмічний малюнок сопранової та альтової партій розвивається в єдиному русі (тт. 10-12). А динаміка цього епізоду спадає від *f* до *p*. Утворюється враження бажання всіх хористів почути, як же то «заграли коб-

зарі». Цікава в цьому фрагменті і фортепіанна партія. Вона викладена арпеджірованими акордами, що само по собі посилює враження звучання переборів кобзи (т.т. 11-12-13).

Наступна хорова пісня «Холодно зараз в лісах і лугах». На відміну від двох попередніх мініатюр вона розвивається у трьохдольному розмірі. Хорова партія наповнена унісонними та інтервальними звучаннями в терцію та сексту. В динаміці твору переважає запропонована композиторкою звучність силою *mp*. Та незважаючи на обмеженість виражальних засобів, музика хору приваблює природністю розвитку вокальної партії, що виявляється у певній «заокругленості» мелодійних фраз, їх глибокому та щирому ліризмі.

Розділ зимових пісень в хоровому циклі закінчує пісня «Капустонька». Це єдиний твір всього циклу, який передбачає виконання його *a capella*, і написаний авторкою в дусі народних хорових пісень. Починається мініатюра заспівом партії сопрано, перший інтервал якого є кварта, що характерний для українських дум та протяжливих пісень.

Метро-ритмічна структура хору «Капустонька» повертає слухачів до чотирьохдольного розділу. Вона чітка, симетрична. В мелодичній лінії мають перевагу четвертні ноти. Тільки у двох тактах (першому та сімнадцятому) мелодична лінія збагачується вісімками. Кожна чотирьохтактова фраза закінчується половинною нотою з крапкою. Всі куплети завершуються унісонним октавним звучанням, що є так характерним для народного пісенного мелосу. Застосування в цій пісні темпу «Не дуже швидко» перегукується із загальним настроєм хору «Ялинка», що робить розділ зимових пісень більш цілісним.

Весняний розділ у циклі відкриває хор «Скоро сонечко пригріє». Він відзначається світлим ліризмом, що обумовлено оспівуванням теми повернення весни, розквіту природи. Метро-ритмічна основа його написана у двохдольному розмірі. У вокальній та інструментальній партіях мають місце синкопи, так характерні для музичної мови Б.Фільца (наприклад: т.т. 4, 14, 24, 28). Бадьорий, піднесений настрій з'являється з перших тактів фортепіанного вступу. А вживання оздоблення в партії правої руки (форшлагів), загальне звучання твору наповнюється чарівним колоритом, грайливістю і легкістю.

Наступна пісня – «Все навколо зеленіє» – оспівує другу половину весни – період, коли кожна тварина, кожна рослина наповнюється новим повнокровним життям. Повертаючись до чотирьохдольного розміру, композиторка знаходить своєрідний метро-ритмічний малюнок мелодичної лінії хору (♩̇ ♪̇ ♩̇) з акцентованими першою, другою, третьою долями такту. «Знахідка» автора яскраво відтворює схвильованість, «поспішність» загального руху твору, бажання хлопчика швидше вибігти погуляти в садок. А в тактах 8-му і 9-му прослуховуються мотиви, що імітують голос зозулі, наповнюючи музичну тканину елементами зображальності.

Автор майстерно створює світлий колорит п'єси, передає радісний, піднесений настрій, викликаний весняним буянням природи.

Поєднання жанрових та зображальних елементів притаманне і двом наступним хоровим мініатюрам «Дощик» та «Маленький пастушок», які відносяться до літнього розділу циклу. Мелодика пісні «Дощик» разом зі стакатним фортепіанним супроводом виразно імітує звук падаючих дощових краплин. Вузкий діапазон мелодичної лінії, коливальний рух її терцових інтервалів, чотирьохдольний розмір – все разом нагадує слухачеві українські календарні пісні-веснянки (наприклад: «Іди, іди, дощику»). У 4-му та 6-му тактах мініатюри композитор застосовує форшлагги – забарвлення, яке асоціюється з великою дощовою краплиною, що блищить на сонечку всіма дивовижними кольорами веселки. В хорі «Маленький пастушок» елемент зображальності звучить на останніх строфах кожного куплету.

Сюжетно-дійовий характер наступного хору «Два хлопчика» пов'язаний з розповіддю хлопчиків про рибалку, де ловиться рибка золотенька і срібненька, величенька і маленька.

Поєднання жанрових і зображальних елементів притаманне і двом наступним мініатюрам «Дощик» та «Маленький пастушок», які відносяться до літнього розділу циклу.

Музична тканина хору розвивається за принципом зіставлення двох мелодичних фраз, що відтворюють різні емоційні стани молодих риболовів. Грайливий, навіть жартівливий настрій п'єси досягаються завдяки використанню четвертої ноти на останній долі такту.

Якщо хор «Два хлопчики» можна віднести до жанрово-зображальних, побутових мініатюр, то наступну п'єсу «Тихо в полі» доцільно зачислити до жанру ліричних. Розмірений коливальний рух у трьохдольному розмірі наповнює музику хору особливою теплою і задушевністю. Музична тканина хору напрочуд прозора, хроматизована мелодика в кінці твору розчинюється в тихому звучанні фортепіанного акомпанементу. Незважаючи на досить обмежені засоби музичної виразності, які застосовані автором у хоровій мініатюрі «Тихо в полі», композитор утворює умиротворену атмосферу таємного спокою, мрійливості та глибоку задуму.

Осінній розділ циклу відкривається піснею «Вітер». Зображальний елемент його (трелі в інструментальному супроводі) яскраво підкреслює та інтерпретує візуальність художнього образу вірша О.Олеся.

За хором «Вітер» звучить пісня «Сумно і весело», в якій образи людини і природи оспівуються Б.Фільц через одухотворення пейзажної лірики. У ній найбільш повно виявилася одна з головних особливостей композиторського письма Фільц – орієнтація на романтизм як стильове музичне висловлювання душевної схвильованості. Метро-ритмічна структура хору викладена за принципом внутрішнього зіставлення мелодії розповідального та лірико-схвильованого характеру.

Закінчується весь цикл піснею «Над колискою». Відштовхуючись від поетичного образу вірша Олеся, Б.Фільц утворює образ молоді жінки-матері, яка, сидячі біля колиски, наспівує своєму дитинчатку пісню. Жінка співає та й замислюється (6-й та 8-й такти звучать на паузах).

Життя біжить, літа минають... Нещодавно тільки їй самій, маленькій дівчинці, співали ніжну колискову, а тепер вже вона сама наспівує ласкаву вечірню пісеньку своєму первістку, обіцяючи йому розповісти «безліч казок». Повільний розвиток мелодичної лінії у верхньому голосі розвивається на фоні розложистих акордів тонічної та домінантової груп у супроводі фортепіано (звучить домінанта із заниженою терцією) і розспівування складу «А...». Вслуховуючись у чарівне озвучення складу «А...» (мініатюра призначена для виконання дітьми середнього шкільного віку), дійсно відчуваєш щось магічне, що притягує з великою силою. Це той випадок, та миттєвість, коли слів не потрібно... Звучить саме найдорожче, яке несеться від самої душі, лине від самого серця матері.

У розглянутому хоровому циклі Б.Фільц «Від зими до зими» в повній мірі виявилася спорідненість її індивідуального почерку з елементами українського музичного фольклору. Враховуючи особливості емоційного сприймання дітей через призму витонченої краси природи, композитор утворює відточені музичні образи, наповнені душевною теплою та щирістю, схвильованістю та тонкою лірикою – рисами, які характерні для музики епохи романтизму. В хорових мініатюрах циклу приваблює вишуканий колорит гармонійної мови – зіставлення кварто-квінтових співзвучностей на різних ступенях ладу. Влучно використовуються елементи зображальності (форшлагги, трелі, акценти), чітка квадратна структура, м'яка динамічна лінія, гнучка метро-ритмічна організація усієї музичної тканини циклу (застосування синкоп). Яскрава мелодика, логічність музичної будови як кожної окремої мініатюри, так і всього циклу, – все разом робить хорові п'єси циклу життєвими, художньо-переконливими, доступними і для виконавців, і для слухачів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фільц Б. Радость творческого общения // В кн.: Лев Николаевич Ревуцкий. Статьи. Воспоминания. – К.: Музична Україна, 1989. – С.106-112.